RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 33 | oktober 2017

Toptijd voor Meetprogramma Zoetwatervissen

Paddenvliegen slaan toe

Aantalsmonitoring Amfibieën

Zandhagedis in eigen achtertuin

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en de Meetprogramma's Amfibieën, Reptielen en Zoetwatervissen.
Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)

Aanmelden
Ga naar **www.ravon.nl/nieuwsbrief** om u aan te melden voor de digitale editie van Schubben & Slijm.
Stuur een mail naar **kantoor@ravon.nl** om u aan te melden voor de print editie.

Adreswijzigingen
kunt u doorgeven aan **kantoor@ravon.nl**

Foto omslag:
Bittervoorn (Foto: blikonderwater.nl)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetprogramma Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetprogramma Reptielen)
Jan Kranenbarg (NEM Meetprogramma Zoetwatervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Aart Buurma
Antoinette Sterken
Astrid Medema
Bart van der Aa
Coen Voorink
David de Wit
Eline van der Meer
Erik van Dijk
Fabian Smith
Hans van Moorsel
Harm Hofman
Ingrid de Boer
Kars Witman
Mariska de Wild-Scholten
Marnix de Zeeuw
Martijn Schiphouwer
Martin de Boer
Mees Krabben
Mick Vos
Mike van der Weg
Peter de Koning
Philip Schellens
Rick Buesink
Rob Veen
Romeo Neuteboom Spijker
Sergé Bogaerts
Stijn Polleunis
Tariq Stark

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk: Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Toptijd voor het Meetprogramma Zoetwatervissen
4 Monitoren in de Cabauwse polder
5 Adder eet groene kikker
5 Hanteren dieren
6 RAVON-inventarisatieweekend Lüneburger Heide
7 Ringslang gesplitst
8 Paddenvliegen slaan toe
9 Studentenslangenzoektocht
9 Teken lusten ook hagedissenbloed
10 Beekprik Vaassen
12 Resultaten NEM Meetprogramma Amfibieën: aantalstrends 1997-2016
14 Kleurtjes
15 Uit de validatiefabriek: Kikkers met rugstrepen
16 Succesvolle visexcursie in de IJsseldelta
17 Boomkikker met ongenode gast
18 Pluim voor SBB - Let op! Zandhagedis
19 Zandhagedis in eigen achtertuin
19 Muurhagedis in De Rips
20 Adder op het fietspad
21 De vondst van een leucistische vinpootsalamander
22 Activiteiten
23 Contactpersonen
24 Vrijwilliger aan het woord: Rick Buesink

Eieren van amfibieën

Bij dit nummer treft u een nieuwe 'Herkenningskaart eieren van amfibieën' aan. Deze herkenningskaart is inmiddels ook te downloaden op **www.ravon.nl/herkenningskaarten**.

03

08

15

19

Toptijd voor het Meetprogramma Zoetwatervissen

De nazomer en de herfst zijn heerlijk om vissen te inventariseren. Je waadpak staat minder snel vol met zweet tijdens het scheppen en het zaklampvissen kan steeds vroeger starten. We kunnen dus nog even lekker naar buiten voor het Meetprogramma Zoetwatervissen

Op pad

Veel werkgroepen en vrijwilligers zijn al op pad geweest om vissen te inventariseren. Dit jaar ligt de nadruk op het actualiseren van rivierdonderpad en grote modderkruiper. Mocht het nog niet gelukt zijn om een (herhaal)bezoek te leveren dan is het nog niet te laat. In de meeste gevallen hebben we in de specifieke regio per werkgroep en vrijwilliger een aantal hokken geselecteerd om deze te bezoeken. Als dat niet het geval is, neem even contact op! Voor alle soorten, richtlijnen en aangewezen kilometerhokken, kijk je op **www.ravon.nl/meetnetvissen**.

Ga mee

Dit najaar organiseren de werkgroepen en medewerkers van RAVON weer veel excursies en andere visactiviteiten, check hiervoor **www.ravon.nl/activiteiten**. Het RAVON Vissenweekend vindt dit jaar plaats in Gelderland nabij het historische stadje Bronckhorst van 6 tot en met 8 oktober. Iedereen met interesse is welkom en we maken er samen een gezellig, nuttig, actief en leerzaam weekend van. Kijk voor meer informatie en inschrijving op **www.ravon.nl/vissenweekend**.

Informatie, vragen en ondersteuning

Heb je vragen over het Meetprogramma Zoetwatervissen? Neem dan contact op met Martijn Schiphouwer, **martijn.schiphouwer@ravon.nl**. Heb je nog geen hokken doorgekregen, ben je toe aan nieuwe hokken of heb je ondersteuning nodig? Neem dan contact op met Fabian Smith, **f.smith@ravon.nl**.

Martijn Schiphouwer en Fabian Smith

Geen vis is veilig binnen het Meetprogramma Zoetwatervissen. (Foto: Martijn Schiphouwer)

Monitoren in de Cabauwse polder

Vanuit het Meetnet ANLb (Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer) zijn Peter de Koning en ik op 3 augustus jl. de Cabauwse polder in geweest. Op het terrein van de KNMI meteomast hebben we diverse slootjes in dit gebied met een schepnet bemonsterd, een heerlijk avondje veldwerk.

De sloten waren goed vol met planten en vrij diep, wat het scheppen er niet makkelijker op maakte. Maar toch hadden we mooi resultaat. Wat de vissen betreft: het bulkt er werkelijk van de tiendoornige stekelbaarsjes. Met iedere schep (ongeveer om de 5 meter) kwamen er wel weer een aantal mee, soms vijf of zes, maar ook wel dik twintig stuks. Aan het eind van de avond kwam er ook nog een kleine modderkruiper in het net.

Aan amfibieën schepten we groene en bruine kikkers, van mooie volwassen exemplaren tot anderhalve centimeter kleine kikkertjes. Wanneer je door het gras langs de slootrand liep, vluchtten er ook nog regelmatig kikkers bij je vandaan, vooral groene kikkers. We schepten ook larven van de groene kikker, zo groot hadden wij ze nog nooit gezien, wat een joekels! Bijna handbreed, en we hebben toch echt geen kleine handjes.

Doelsoort van het gebied is de heikikker en ook die troffen we aan. Het mooie van de poldergebieden in deze regio is dat, als er heikikkers zitten, dit ook gelijk van die schoolvoorbeeld-exemplaren zijn. Dus een flinke dikke streep over de rug tot voorbij de ogen en een mooie spitse snuit.

Wat overige soorten betreft: we vingen meerdere geknobbelde Amerikaanse rivierkreeften, variërend van 4 tot ongeveer 8 cm. Ook kwamen er veel poelslakken uit de sloten, maar ook een aantal posthoornslakken en nog een derde soort, waarschijnlijk een moerasslak.

Mike A. van der Weg & Peter de Koning

Een avondje scheppen voor het Meetnet ANLb leverde onder andere de doelsoort heikikker op, maar ook joekels van groene kikkerlarven. (Foto's: Mike van der Weg & Peter de Koning)

Adder eet groene kikker

Deze fotoserie maakte Coen Voorink tijdens een zomeravond in juli in het Haaksbergerveen. Tijdens zijn wandeling zag hij een adder wegschieten en een kikker op het plankier van het wandelpad liggen. Hij besloot te wachten om te kijken wat er zou gebeuren. Na verloop van korte tijd kwam de adder terug. De adder moest de kikker eerst recht voor de bek leggen voordat hij de kikker kon opeten. Een maaltje waar hij weer even op kon teren.

Hanteren dieren

Soms is het nodig om dieren in de hand te nemen, bijvoorbeeld bij determinatie van een soort. Als bewijsplaatje wordt er dan vaak een foto gemaakt. Maar als het niet nodig is een dier in de hand te nemen, doe het dan liever niet. Reden, dat zal duidelijk zijn, is het zoveel mogelijk voorkomen van overdracht van ziektes bij amfibieën. Meer info: **www.ravon.nl/ziektes**
(zie ook hygiëneprotocol)

RAVON heeft besloten om in de nieuwsbrief Schubben en Slijm en het tijdschrift RAVON geen foto's meer op te nemen van dieren in de hand, mits er latex handschoenen zijn gebruikt.

RAVON neemt alleen nog foto's van dieren in de hand op mits een latex handschoen is gebruikt zoals in deze foto van een vrouwtje boomkikker. (Foto: Ingrid de Boer)

RAVON-inventarisatieweekend Lüneburger Heide

Introductie
Eind augustus is een grote RAVON delegatie, 27 Nederlanders en enkele Duitse collega's, naar de Lüneburger Heide gereisd om de daar aanwezige herpetofauna te inventariseren. Dit immense natuurgebied tussen Hamburg en Hannover is qua grootte en landschap wel enigszins vergelijkbaar met de Veluwe, met het verschil dat de verspreiding van reptielen en amfibieën op de Lünenburger Heide dringend actualisatie behoeft.

De reptielen die op de Lüneburger Heide leven kennen we ook uit Nederland; behalve de muurhagedis komen al onze inheemse reptielen hier voor... althans dat was tot een maand geleden het geval; inmiddels is de ringslang gesplitst en leeft er op de Lünenburger Heide een andere ringslang (*Natrix natrix*) dan bij ons (*Natrix helvetica*), zie kader pagina 7. De amfibieën van de Lüneburger Heide kennen een wat rijkere soortensamenstelling dan we uit vergelijkbare gebieden in Nederland gewend zijn. Behalve onze 'normale' soorten leven hier onder andere knoflookpad, vuursalamander, springkikker, vinpootsalamander en roodbuikvuurpad.

Waarin de Lüneburger Heide verschilt met vergelijkbare Nederlandse gebieden is de zeer lage dichtheid van de reptielen. Herpetologe Ina Blanke inventariseert het gebied al vele jaren; geen geringe opgave wetende dat er meer dan 6.000 hectare heide in het gebied aanwezig is. Afhankelijk van ligging, de toestand van de heide en de weersomstandigheden zijn er dagen dat Ina slechts één reptiel per dag tegenkomt. Daarnaast zijn er veel 'witte gebieden' waar geen gegevens van bekend zijn. Hulp was dan ook van harte welkom! Een mooie uitdaging en mogelijkheid tot samenwerking tussen de Duitse en Nederlandse herpetologische gemeenschap!

Zandhagedisman. (Foto: Jelger Herder)

Lüneburger Heide. (Foto: Jelger Herder)

Aan de slag!
Na een hartelijk ontvangst vrijdagmiddag door de beheerder Dirk Mertens en Ina Blanke ging men meteen het veld in, en met succes. De eerste zandhagedissen, levendbarende hagedissen, hazelwormen, gladde slangen en adders werden al snel gescoord, zij het allen in lage aantallen. Amfibieën werden ook waargenomen. Soorten zoals kleine watersalamander, gewone pad, bruine kikker en heikikker maar ook springkikker lieten zich spoedig zien. De laatste is een soort die wij als Nederlanders niet vaak zien. Op de Lüneburger Heide komen heikikker, bruine kikker en springkikker zij aan zij voor en planten zich zelfs in dezelfde poelen voort. Na deze eerste inventarisatie was het tijd voor het diner gevolgd door een lezing over het gebied van de beheerder en een lezing van Ina over de reptieleninventarisaties in het gebied.

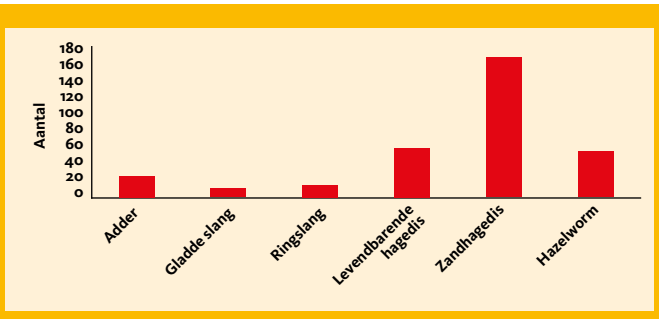
De zaterdagochtend werd de groep verdeeld in enkele groepjes. Elke groep ging naar een voorgeselecteerd heidegebied dat een actualisatie behoefde. Hier werden ook weer mooie en soms verrassende waarnemingen gedaan. Zo bevestigde één groep op een heideveld adder, zowel volwassen dieren als juvenielen, nadat de soort hier al vele jaren niet meer was waargenomen. Na de lunch bezochten we een gebied met veel vijvers. Hier werden veel ringslangen (de Duitse soort *Natrix natrix*) waargenomen maar ook heikikker, springkikker en bruine kikker, allemaal binnen 100 meter! Kamsalamander, kleine watersalamander en vinpootsalamander waren tevens aanwezig

onder het vele kreupelhout. 's Avonds gaf collega Ingo Janssen een lezing over de ringslang.

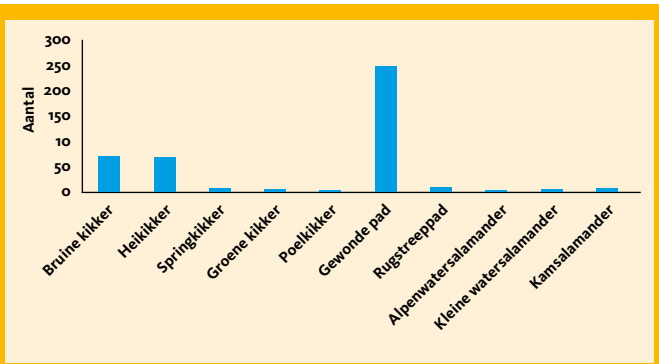
De laatste dag gingen we naar enkele bijzondere gebieden. Echte witte gebieden waar Ina nog nooit of zelden kon/mocht inventariseren. Zo werd op een oud militair terrein waar de Britse krijgsmacht tot 25 jaar geleden nog hun tankoefeningen deed voor het eerst geïnventariseerd. Dit gebied was op enkele 'heide-eilandjes' een kale zandvlakte. Langzaam maar zeker wint de heide weer terrein en daarmee ook de zandhagedissen, die voor het eerst na 25 jaar werden waargenomen. Rugstreeppad was goed vertegenwoordigd op dit terrein. Zeer waardevolle waarnemingen!
In totaal zijn er 328 reptielen en 420 amfibieën waargenomen (zie figuur 1 en 2). Ook zeldzame insecten, zoals de kleine wrattenbijter (*Gampsocleis glabra*) werden door de RAVON-ers op de kaart gezet.

Kleine wrattenbijter. (Foto: Jelger Herder)

Figuur 1: Aantal individuen per reptielensoort gevonden tijdens het inventarisatieweekend op de Lüneburger Heide.

Figuur 2: Aantal individuen per amfibieënsoort gevonden tijdens het inventarisatieweekend op de Lüneburger Heide.

Groepsfoto. (Foto: Dirk Mertens)

Tot slot

De Duitse collega's waren danig onder de indruk van de kennis van onze vrijwilligers, RAVON's grote vrijwilligersnetwerk en de meetnetten. Een unicum in de wereld, en zelfs in West Europa, en de basis van een soortenorganisatie zoals RAVON. Dankzij de inzet van de deelnemers is er een grote slag geslagen op de Lüneburger Heide waar de Duitse collega's erg blij mee zijn. Wellicht is dit een begin van een mooie traditie waar West Europese collega's, die met dezelfde soorten werken, elkaar helpen en versterken!

Astrid Medema, Ingo Janssen & Tariq Stark

Ringslang gesplitst

Onze ringslang krijgt een nieuwe wetenschappelijke naam. Naar aanleiding van het artikel van Kindler *et al.*, 2017 wordt de ringslang gesplitst in twee soorten en is de in Nederland voorkomende ondersoort *Natrix natrix helvetica* verheven tot een echte soort: *Natrix helvetica*. Een en ander betekend dat de uitgezette uitheemse ringslangen in Zuid-Holland en Zuid-Limburg nu tot een andere soort behoren en er daar dus twee soorten ringslangen rondkruipen. In het RAVON-tijdschrift zal uitvoeriger aandacht besteed worden aan deze nieuwe ringslangsoort.

Kindler, C., Chèvre, M., Ursenbacher, S., Böhme, W., Hille, A., Jablonski, D., Vamberger, M. & Fritz, U. (2017): Hybridization patterns in two contact zones of grass snakes reveal a new Central European snake species. Scientific Reports 7: 7378, DOI: 10.1038/s41598-017-07847-9

(Foto: Jelger Herder)

Paddenvliegen slaan toe

Vele gevaren

Het amfibieënseizoen loopt zo zoetjes aan op zijn eind en de herfst en lange winter staan voor de deur. Voor de amfibieënliefhebber een saaie periode maar tevens een periode waar de activiteiten voor het volgende seizoen gepland worden. Paddenwerkgroepen weten dit maar al te goed! De voorjaarstrek is voor padden (en andere amfibieën) een gevaarlijke periode. Gelukkig krijgen de dieren op veel locaties in Nederland hulp van paddenwerkgroepen. Echter, naast het verkeer loert er ook een ander gevaar: parasieten.

De groene paddenvlieg

De groene paddenvlieg (*Lucilia bufonivora*) is één van de parasieten van de gewone pad. Het vrouwtje van de groene paddenvlieg legt haar eieren op de rug of flank van een pad. Na enkele dagen komen de eieren uit en migreren de maden naar de kop en kruipen de neusgaten in. Wanneer tijdens de zomermaanden een pad op klaarlichte dag gezien wordt is de kans groot dat deze geïnfecteerd is. Bij nadere inspectie zijn vaak sterk vergrote neusgaten (door vraat van de maden), een opgezette neus en zwellingen op de kop te zien. Het dier maakt vaak ook "gapende" bewegingen met de bek en reageert dikwijls niet of traag op prikkels van buitenaf. In een vergevorderd stadium is het meeste weefsel, inclusief de ogen, in de kop weggevreten. In dit stadium worden de dieren vaak nabij of in het water gevonden. Huidmadenziekte (myiasis) veroorzaakt door de groene paddenvlieg bij padden heeft vrijwel altijd een dodelijke afloop. In het artikel "de pad en zijn kwelgeest" worden de symptomen, ziekteverloop en gastheerkeuze uitgebreid besproken (Zie RAVON 41, Van Diepenbeek & Huijbregts, 2011).

Paddenvliegen in Nederland

Paddenvliegen zijn in Midden- en West Europa van mei t/m september actief. In onze streken worden geïnfecteerde padden met name in de zomermaanden (juli, augustus en september) aangetroffen. Echter, in zeer warme en droge jaren kan de eerste generatie paddenvliegen al eerder actief worden. De tweede helft van de afgelopen lente was erg droog en warm. Reeds eind mei/begin juni kwamen de eerste meldingen van besmette dieren binnen. Niet alleen besmette gewone padden, de voornaamste gastheer van de paddenvlieg, maar ook minder algemene gastheren zoals bastaardkikkers, bruine kikkers en rugstreeppadden werden gemeld. In Nederland worden besmette dieren met name op de hoge zandgronden, de duinen en het rivierengebied waargenomen.

Gewone pad aangetast door de paddenvlieg. (Foto: Jelger Herder)

Onderzoek

Sinds 2015 doet RAVON samen met de Universiteit van Bristol en Exeter onderzoek naar de taxonomie en ecologie van de groene paddenvlieg (*L. bufonivora*) en haar zustersoort *L. silvarum*. Waarnemingen van besmette dieren zijn erg waardevol en wij willen iedereen oproepen om zijn of haar waarnemingen door te geven via de bekende portalen en/of contact op te nemen met Tariq Stark (**t.stark@ravon.nl**).
In Waarneming.nl kan een besmet dier (gastheer) gekoppeld worden aan de parasiet. In Telmee.nl wordt verzocht in het opmerkingenveld "besmet met paddenvlieg" te vermelden en de parasiet apart in te voeren.

Tariq Stark

Meer lezen?

www.ravon.nl/tijdschrift

RAVON 41 artikel 2: Van Diepenbeek, A., Huijbregts, H. (2011). De pad en zijn kwelgeest. RAVON jrg 13 (3): 64-70.

Op 27 augustus trof Martin de Boer in de duinen van Meijendel, Ganzenhoek, deze adulte bruine kikker aan met de eitjes van de paddenvlieg op zijn rug. De vlieglarven zullen parasiteren op de onvrijwillige gastheer met een dodelijke afloop tot gevolg.

Bruine kikker met op zijn rechterflank eitjes van de paddenvlieg. (Foto: Martin de Boer)

Studentenslangenzoektocht

Al Jarenlang worden studenten van de UvA/IBED die aan reptielen werken begeleid door de Amsterdamse medewerkers van RAVON. Meestal werken deze studenten aan de ringslang of de zandhagedis, dit zijn immers de soorten die in de directe omgeving van Amsterdam voorkomen. Hoewel makkelijk wat betreft determinatieproblemen (die zijn er niet), zijn de meeste studenten na afloop dan slechts bekend met één soort. Vandaar dat de studenten meestal een dagexcursie naar de Veluwe krijgen voorgeschoteld om ook eens wat anders dan zandhagedis of ringslang te zien.

Beestenweer

De excursie van dit jaar stond gepland op 12 juli, naar we nu weten een koude en kletsnatte 'zomerdag'. Omdat er 's morgens veel regen was voorspeld begonnen we enkele uren later dan oorspronkelijk gepland. Onderweg naar het excursieterrein op de westelijke Veluwe regende het pijpenstelen en ook de eerste twee uur van de excursie bleef het regenen. We zijn derhalve begonnen met het zoeken naar amfibieën (heikikker en rugstreeppad). Toen het eindelijk ophield met regenen was het tijd om te kijken of er reptielen actief waren... en binnen enkele minuten werd de eerste gladde slang gevonden! Daarna werden nog 7 gladde slangen, 3 adders en 1 hazelworm gevonden en tijdens de twee minuten zon die dag liet zich warempel ook nog een zandhagedis zien.

Lekkere groep

Behalve de Amsterdamse studenten waren ook de studenten die stage lopen bij RAVON in Nijmegen aanwezig (al dan niet met aanhang), evenals de twee nieuwste RAVON-medewerkers, Naomi en Tim. De zeer deskundige gids Wim de Wild, die hier een traject monitort, kent het gebied op zijn duimpje en liet ons

Tijdens de regen werd eerst gezocht naar amfibieën. (Foto: Ingo Janssen)

de ene na de andere goede reptielplek zien, en vaak was die plek bezet door een gladde slang of adder.

Out of the box

Voor veel studenten waren de omstandigheden waaronder de reptielen werden gevonden (koud en nat) een eye opener; normaliter gaan ze immers bij deze weersomstandigheden geen veldwerk doen. Deze excursie liet zien dat met name de gladde slang bij 'slecht' weer actief kan zijn. Ook de habitats waarin de dieren gevonden werden weken af van de habitats waarin de stagiaires normaliter hun dieren zien – een dubbele eye opener derhalve!

Ingo Janssen

De eeste reptielen, zoals deze adder, werden vrij snel gezien nadat het ophield met regenen. (Foto: Eline van der Meer)

Teken lusten ook hagedissenbloed

Op 5 juni maakte David de Wit in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland deze foto van deze zandhagedisman. Op de foto is duidelijk te zien dat ook zandhagedissen last kunnen hebben van teken. In dit geval betreft het de schapenteek (*Ixodes ricinus*), de tekensoort waar wij als mens ook last van kunnen hebben na een veldbezoek.

Zandhagedis met teek. (Foto: David de Wit)

Beekprik Vaassen

Staat van instandhouding beekprikpopulatie omgeving Vaassen

Mijn naam is Kars Witman. In het kader van mijn afstudeervak voor de opleiding Eco & Wildlife in Apeldoorn heb ik onderzoek gedaan naar de duurzame staat van instandhouding van de beekprikpopulatie in de Vaassense beken en de Grift waarin deze beken uitmonden. Hierbij is gekeken naar de volgende vier onderdelen: populatieomvang, natuurlijk verspreidingsgebied, omvang en kwaliteit van het leefgebied en het toekomstperspectief.

Gegevensverzamling

Voor het bepalen van de duurzame staat van instandhouding zijn de habitatkwaliteit, migratiebarrières, paaiende prikken en beekpriklarven geïnventariseerd. Bij het meten van de habitat kwaliteit is er gekeken naar twee habitattypen: dat van de larven en dat van de volwassen beekprikken. Hiervoor is gekeken naar aspecten als de vorm van de beek, de stroomsnelheid en het bodemstraat. Van de mogelijke barrières is beoordeeld in hoeverre ze een migratieknelpunt in stroomop- en stroomafwaartse richting vormen. Tijdens het bepalen van de habitat kwaliteit is tevens gezocht naar paaiende beekprikken. Voor het inventariseren van beekpriklarven is gebruik gemaakt van de zogenaamde prikkencilinder (een bodemloze cementkuip) die is ingezet op plekken met larvenhabitat, waarna het sediment binnen de cilinder onderzocht is op de aanwezigheid van larven. De aangetroffen dieren werden gemeten om de leeftijdsopbouw in beeld te brengen.

Resultaten

Tijdens het onderzoek zijn er in Vaassen hoge dichtheden larven waargenomen van alle leeftijden.
Dat betekent dat er elk jaar wordt gepaaid door de beekprik in dit gebied. De soort komt ook redelijk wijd verspreid over de beken voor (zie kaart). Het bleek dat de beekprik in het gehele onderzoeksgebied nog net niet in een gunstige staat van instandhouding verkeerd (matig). Dit komt vooral door de habitatkwaliteit in het stuk Grift tussen Vaassen en Apeldoorn

Leefgebied van de beekprik in de omgeving Vaassen. (Foto: Kars Witman)

Beekprik. (Foto: blikonderwater.nl)

**Het werken met de prikkencilinder.
(Foto: Romeo Neuteboom Spijker)**

slecht is door de geringe stroomsnelheden en het hoge percentage slib. In dit deel heb ik tijdens mijn onderzoek ook geen beekprikken aangetroffen (dit is ook te zien op de kaart). Er is wel een waarneming van twee paaiende beekprikken in 2012 gedaan.

De toekomst

De toekomst voor de beekprik in de Vaassense beken en de Grift ziet er goed uit. Het waterschap Vallei en Veluwe is al jarenbezig met het natuurlijker inrichten van de Grift en de beekprik kan hier van profiteren als er voldoende rekening met het dier wordt gehouden. Omdat er in de Grift tussen Apeldoorn tegenwoordig geen barrières meer aanwezig zijn, kan er in theorie uitwisseling tussen de Vaassense en Apeldoornse prikkenpopulaties plaats gaan vinden. Hiervoor is het van belang dat het habitat in de Grift tussen Vaasen en Apeldoorn voldoende hersteld wordt. Tot slot kan ik melden dat ik door middel van dit onderzoek geslaagd ben voor mijn opleiding. Hulde aan de prik!

Kars Witman

**Verspreiding beekprik (larve en paailocaties) in de omgeving Vaassen.
(Bron: data NDFF en gegevens onderzoek 2017)**

Resultaten NEM Meetprogramma Amfibieën: aantalstrends

Trend
Index

Edo Goverse (RAVON) & Marnix de Zeeuw (CBS)

Het NEM Meetprogramma Amfibieën heeft inmiddels het 21ste seizoen afgerond. In 1997 is het programma ontworpen en sindsdien zijn honderden vrijwilligers en professionals systematisch gaan monitoren. Gedurende deze jaren is er veel veranderd. Zo berekenen we nog maar voor vijf soorten amfibieëntrends in aantallen, en zijn we voor de overige soorten overgestapt op het berekenen van trends in verspreiding.

In het veld zelf is in het waarnemen van amfibieën over de jaren heen niet heel veel veranderd. Boomkikkers en knoflookpadden worden nog steeds op gehoor waargenomen, geelbuikvuurpadden worden geteld langs de oever, larven van de vroedmeesterpad worden gezocht door te scheppen en vuursalamanders worden 's nachts gezocht middels vast landtraject. Alleen de intrede van de hydrofoon is een aanvulling waar we in 1997 nog niet van konden dromen. In dit artikel presenteren we de aantalstrends voor de boomkikker, geelbuikvuurpad, knoflookpad, vroedmeesterpad en vuursalamander voor de periode 1997-2016. Voor de overige soorten amfibieën is nog even geduld nodig, we werken aan de verbetering van de modellen waarmee de trends in verspreiding berekend worden.

Resultaten per soort

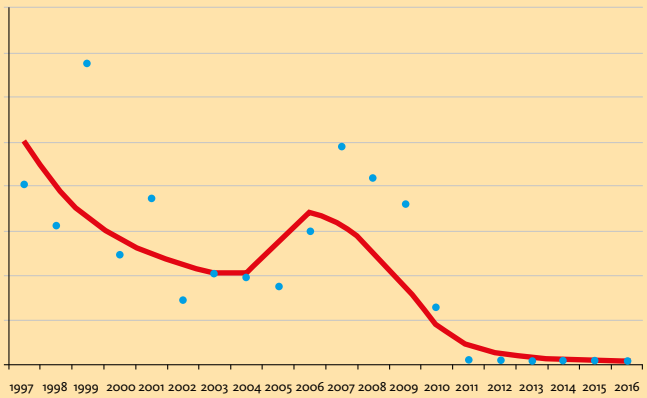
Vuursalamander

De vuursalamanderpopulatie is **sterk afgenomen** , ten opzichte van 1997 is de afname van de populatie-omvang maar liefst 99,9%. De afname wordt veroorzaakt door de salamandervreter Bsal. In Nederland worden jaarlijks nog maar enkele dieren gevonden tijdens de monitoring. Deze schimmel verspreidt zich door Europa, inmiddels zijn er tien uitbraken in België en Duitsland bekend. Niet alleen vuursalamanders zijn vatbaar, ook watersalamanders zijn gevoelig voor de ziekte. In Limburg en Duitsland is de schimmel aangetroffen op de kleine watersalamander. In Gelderland en Duitsland is de schimmel aangetroffen bij Alpenwatersalamanders. RAVON blijft dan ook oproepen dode salamanders te melden, en als het even kan te verzamelen voor onderzoek. Meld ook dode salamanders die tijdens vakanties zijn waargenomen! Voor meer informatie kan de RAVON-website **SOSsalamander.nl** worden geraadpleegd. Op de website is ook het hygiëne protocol na te lezen hoe men het beste veldwerk kan uitvoeren zonder zelf als vector te dienen bij de verspreiding van de schimmel.

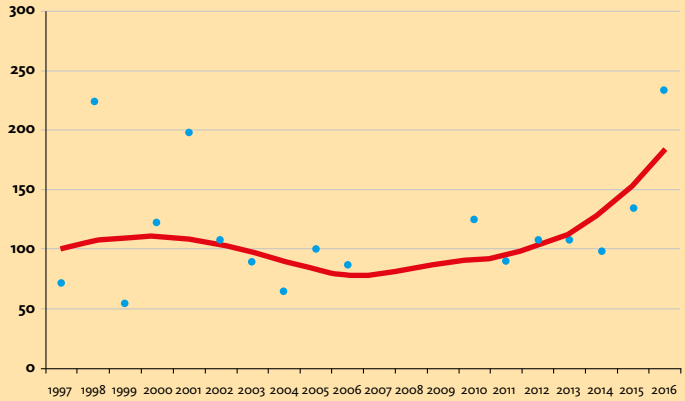
Knoflookpad

De indexen van de knoflookpad worden berekend aan de hand van de tellingen van het aantal roepende dieren. Knoflookpadden roepen onder water, om dit geluid waar te kunnen nemen wordt vaak een hydrofoon gebruikt. Het is niet altijd eenvoudig de koorgrootte te bepalen, enige ervaring is wel een vereiste in wateren waar veel dieren roepen. Door rondom een poel te lopen en op verschillende plekken te luisteren kan een redelijke schatting van het aantal roepende dieren gemaakt worden. De Nederlandse populatie-omvang is, bezien over de periode 1997-2016, **stabiel**. De laatste tien jaar is de omvang van de populatie gegroeid (trendbeoordeling: matige toename). Dit kan worden toegeschreven op de herintroductie- en bijplaatsprojecten van de laatste jaren. We verwachten dat deze toename zich de komende jaren zal voortzetten.

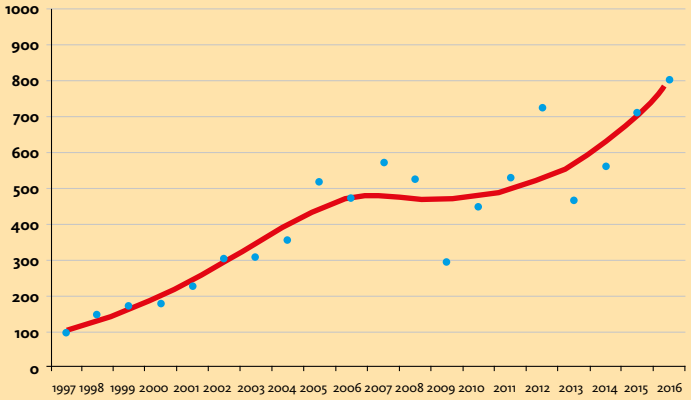
Vuursalamander

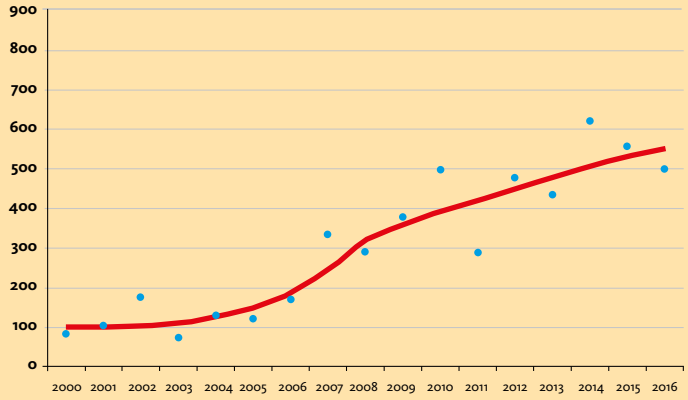
Knoflookpad

Boomkikker

Geelbuikvuurpad

Een unieke gebeurtenis: larfafzettend mannetje vroedmeesterpad. In de knieholte is een larf zichtbaar, net uit het ei gekomen. (Foto: Edo Goverse)

Geelbuikvuurpad. (Foto: Jelger Herder)

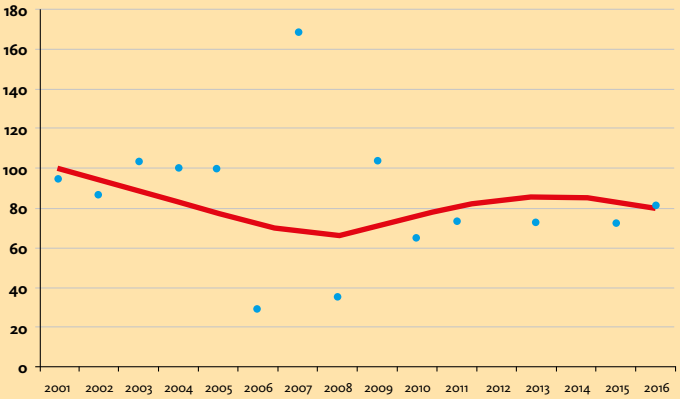
Boomkikker

The sky is the limit voor de boomkikker! De natuurlijke Nederlandse populatie neemt, bezien over de gehele periode, **sterk toe** (laatste tien jaar een matige toename). Over de jaren heen zijn veel herstelmaatregelen uitgevoerd voor deze charismatische soort. In alle provincies, op Overijssel na, zijn de populaties gedurende twintig jaar toegenomen. De laatste tien jaar zijn er wel regionale verschillen te zien. De laatste tien jaar laten de provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland een sterke toename zien. In Oost-Nederland is de groei er juist uit en wordt er zelfs een afname geconstateerd. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het effect van aanleggen en herstellen van voortplantingsbiotopen is uitgewerkt. Boomkikkers houden erg van pionierssituaties, zoals nieuw gegraven voortplantingswateren. Dan kan lokaal de boomkikker flink doen opleven. Van de Achterhoek is bekend dat bij enkele wateren tijdens topjaren honderden boomkikkers riepen. Door de komst van bijvoorbeeld vis gaan boomkikkers dit soort plekken mijden. Twente heeft niet echt geprofiteerd van herstelmaatregelen. De boomkikkerpopulatie bij Tillegte bijvoorbeeld, is teruggelopen van 50 à 100 roepende mannetjes in de periode 1999-2006 naar maar vijf roepende dieren anno 2016. Momenteel werkt RAVON samen met de particuliere eigenaar en Landschap Overijssel om dit tij te keren.

Geelbuikvuurpad

De geelbuikvuurpad wordt sinds het jaar 2000 integraal geteld en laat over de gehele periode een **sterke toename** zien, ook de laatste tien jaar is de geelbuikvuurpad sterk toegenomen (zie grafiek). De soort heeft goed gereageerd op herstelmaatregelen zoals het aanleggen van zogenaamde basisbiotopen. Deze maatregelen zijn genomen in het kader van het Soortbeschermingsplan. De soort is in 2005 geherintroduceerd in enkele gebieden in Zuid-Limburg waar de soort verdwenen was. Van de uitgezette populaties zijn binnen het Meetprogramma alleen de tellingen vanaf 2010 beschikbaar.

Vroedmeesterpad

Vroedmeesterpad

De vroedmeesterpad wordt sinds 2001 integraal geteld, bezien over de gehele periode is de populatie-omvang **stabiel**. Net als voor de geelbuikvuurpad is voor deze soort een Soortbeschermingsplan uitgevoerd, daar is mee begonnen in 2000. Dat heeft geholpen, in de laatste tien jaar is de soort toegenomen (matige toename). De populatiedynamiek van de vroedmeesterpad verschilt wel sterk in de elf verschillende natuurlijke leefgebieden (zie Schubben en Slijm nr 27). De vangsten van larven kunnen van jaar tot jaar fluctueren, afhankelijk of het een droge of natte zomer is. Als voorbeeld waren in 2015 maar twee poelen waterhoudend bij de Hoge Fronten in Maastricht (118 larven gevangen) terwijl in 2016 zeven poeltjes water hadden (204 larven gevangen). Nog steeds worden voortplantingswateren en landhabitat hersteld of aangelegd, veelal bij particulieren onder deskundige leiding van de Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg (IKL). Hopelijk zet de toename die we nu zien door!

Kleurtjes

Ook deze zomer werden er in het veld weer veel kleurafwijkingen waargenomen bij amfibieën en reptielen. De mooiste waarnemingen hebben we hier opgenomen.

Philip Schellens zag deze albino groene kikker begin juli in een tuinvijver in Heelsum vlak bij de Heelsumse Beek.
In ons tijdschrift RAVON 47 is een leuk artikel opgenomen over kleurafwijkingen bij amfibieën, zie www.ravon.nl/tijdschrift.

Ook via de social media zagen we kleurafwijkingen langskomen. Zoals deze erg blauw gekleurde groene kikker zoals gepost door Antoinette Sterken op Facebook in de groep Tuinliefhebbers en door Stijn Polleunis onder onze aandacht gebracht.

Harm Hofman stuurde ons deze foto's van kleurafwijkingen bij zandhagedissen. Ze zijn begin september waargenomen op de Utrechtse Heuvelrug ter hoogte van Amerongen.

Uit de validatiefabriek

NATIONALE DATABANK FLORA EN FAUNA

Waarneming.nl

In deze rubriek behandelen we een bijzondere waarneming die door onze validatoren is goedgekeurd in Waarneming.nl of de NDFF na aanpassing van de determinatie.

Kikkers met rugstrepen

Waarnemingen die worden doorgegeven via **Telmee.nl** of **Waarneming.nl** worden automatisch tegen het licht gehouden waarbij de waarschijnlijkheid wordt getoetst. De waarnemingen worden eerst gecontroleerd op soort, aantal, datum en locatie binnen Nederland. Daarna vindt de inhoudelijke validatie plaats op grond van kennisregels. Daarbij wordt getoetst op verschillende criteria zoals tijd van het jaar of vindplaats. Alle waarnemingen die niet aan deze zogeheten automatische validatie voldoen stromen door naar de handmatige validatie. Alle waarnemingen met foto(s) worden handmatig bekeken door leden van een van het validatieteam. Waarnemingen zonder foto zijn moeilijker op een juiste determinatie in te schatten. Validatoren zullen kijken naar verspreidingspatronen en de herkenbaarheid van soorten. Gelukkig kennen ze een deel van de waarnemers goed, en dat helpt bij het inschatten hoe groot de waarschijnlijk is dat het klopt wat wordt doorgegeven. Komt men er niet uit kan er snel en gemakkelijk een validatievraag worden gesteld via de waarneming.

Kikker met rugstreep: dus heikikker? Niet altijd...

De kunst van valideren is de vreemde uitbijters eruit te pikken en navraag te doen. Met enige regelmaat worden aanvullende vragen gesteld bij heikikkerwaarnemingen. Veel waarnemers refereren naar de rugstreep als determinatiekenmerk. Inderdaad zijn heikikkers vaak goed te herkennen aan een lichtbruine streep over de rug: beginnend tussen de ogen. Maar 5% van de heikikkers in Nederland heeft geen streep over de rug lopen. Deze laatste toevoeging is van belang aangezien bruine kikkers soms ook een lichte rugstreep kunnen hebben, beginnend tussen de schouderbladen en vaak zonder helder contrast. Geregeld is er fotomateriaal ter beschikking, en dat helpt bij het determineren/valideren.

Jaarlijks komt het voor dat er bij zo'n vermeende heikikker-melding een foto van een groene kikker wordt geplaatst! Inderdaad hebben groene kikkers altijd een lichte – zij het dunne groene – streep over de rug lopen, beginnend tussen de ogen. Dus een kikker met streep over de rug is niet altijd een heikikker!

Quiz: Wat is de heikikker?

A: Foto 1
B: Foto 2
C: Foto 3
(Foto's: Jelger Herder & Arnold van Rijsewijk)

Kijk voor het goede antwoord op pagina 22.

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Succesvolle visexcursie in de IJsseldelta

In het najaar van 2016 heeft RAVON in samenwerking met de KNNV Zwolle een basiscursus visherkenning gegeven aan een twintigtal zeer geïnteresseerde aanwezigen. Om de opgedane kennis verder in de praktijk te brengen is op 20 augustus jl. een excursie georganiseerd in de Westerveldse Aa en de en Emmertochtsloot. Hieronder het verslag.

Gemêleerd gezelschap

De te onderzoeken locaties bevinden zich in het gebied van Waterschap Drents Overijsselse Delta en Landschap Overijssel. Mick Vos van RAVON is afgereisd met de benodigde schepnetten en viskennis. Behalve uit Zwolle (KNNV en waterschap) en Kampen (Natuurvereniging IJsseldelta) kwamen enkele enthousiaste en leergierige deelnemers van ver, zelfs vanuit Fijnaart in West-Brabant. Om 10 uur hijsen we ons in de waadpakken uit het RAVON-busje en gaan met de schepnetten te water.

Westerveldse Aa

Eerst inventariseren we de Westerveldse Aa, achter het oude hoofdkantoor van voormalig waterschap Groot Salland. Deze historische waterloop is de afgelopen jaren door gemeente en waterschap weer in ere hersteld met aangrenzende nieuwe natuurgebiedjes en zacht glooiende oevers. Nuttig om het resultaat hiervan te monitoren!

We gaan al scheppend door de waterloop. De dikke sliblaag maakt het lopen in het begin moeilijk. In het matig begroeide tussenstuk krijgen we gelukkig weer vaste grond onder de voeten. Hierna volgt een sterk met waterplanten begroeid traject met bijzonder veel waterinsecten. In het laatste stuk vangen we zoals te verwachten veel zeelten; in het middenstuk onder meer snoekjes, vetjes en in het begin vooral kleine modderkruipers, brasem, kolblei, baars en enkele marmergrondels. De passanten op de fiets of te voet met de hond werpen ons verwonderde blikken toe. We geven ze met onze visoogst in de cuvetten graag inzicht in de onvermoede diversiteit van de waterloop langs het fietspad.

Watergang op Landgoed De Horte. (Foto: Erik van Dijk)

Uitleg over de vangsten. (Foto: Mick Vos)

Grote modderkruiper in het cuvet. (Foto: Erik van Dijk)

Emmertochtsloot
's Middags rijden we door naar Dalfsen. Langs de Emmertochtsloot tussen Landgoed De Horte en het dorpje Hoonhorst zijn door het Waterschap en Landschap Overijssel meerdere natuurvriendelijkeoevers aangelegd en in het aangrenzende natuurgebied zijn verschillende ondiepe poelen gegraven. Ook deze blauwgroene inspanning is de moeite van het monitoren meer dan waard. We vangen te verwachtten soorten als kleine modderkruiper, bermpje, vetje en natuurlijk de algemenere soorten als tiendoornige stekelbaars en baars. Opmerkelijk was de grote hoeveelheid Amerikaanse rivierkreeftjes. In een poel vinden we een populatie kamsalamanders. Verderop in het grasland treffen we een prachtig heldergroen gekleurde poelkikker. Maar het toppunt van de middag is een poel in een door koeien begraasd (natuur)weiland: we vangen hier maar liefst 37 grote modderkruipers! Opvallend was dat ze allemaal tussen de 14 en 18 cm groot zijn, jongere dieren ontbreken. Ook spectaculair was de overvliegende visarend die onze vissen weer met een heel ander oog bekijkt.

Moe maar voldaan
Aan het einde van de middag keren we huiswaarts na een zeer leerzame dag. Niet alleen door de leerzame aanwijzingen om de vissen en amfibieën te herkennen, maar vooral door het verkregen inzicht over de rol van diversiteit in het biotoop voor het rijke onderwaterleven.

Erik van Dijk
KNNV Zwolle

Boomkikker met ongenode gast

Voor de Achterhoekse en Twentse boomkikkertellers van het NEM Meetprogramma Amfibieën was door RAVON een excursie op 8 juli in het Needse Vleer (Gelderland) georganiseerd. Die dag zijn er ruim twintig boomkikkers zonnend op de bramen gezien waarvan één nogal onfortuinlijke. Op de kop van deze boomkikker zat een ongenode gast, die ondanks een groep toeschouwers zich rustig zat te voeden met het bloed van de boomkikker.

De mug is niet verzameld maar Jeroen Spitzen van het Laboratory of Entomology, Wageningen University & Research kon de steekmug determineren. Het gaat vermoedelijk om een vrouwtje *Culex territans* waarvan bekend is dat ze zich voeden met het bloed van amfibieën.

In Nederland zijn er eerder meldingen gemaakt van muggen die zich voeden met amfibieën bloed. In 2015 werd er melding gemaakt van een heikikker die vermoedelijke door *C. territans* geparasiteerd werd (zie Schubben en Slijm nr 24 pag. 5). In 2009 een melde Richard Slagboom (2009) een meuzik op van een bruine kikker, deze mug is niet nader gedetermineerd.

Ook in het buitenland is het bekend dat diverse soorten muggen parasiteren op amfibieën. In Noord-Amerika (Alabama) is het bijvoorbeeld bekend dat drie soort muggen, waaronder twee Culex soorten, zich regelmatig voeden met amfibieën en reptielenbloed en als vector voor ziektes kunnen dienen.

Tariq Stark

De mug doet zich tegoed aan het bloed van een boomkikker. (Foto: T. Stark)

Pluim voor SBB

Let op! Zandhagedis

Na berichten van dode zandhagedissen op een nieuw betonnen fietspad door de Schoorlse Duinen (Nieuwe Weg) plaatste SBB (Staatsbosbeheer) recentelijk waarschuwingsborden 'Let op! Zandhagedis'. Hopelijk lukt het de gewaarschuwde fietsers om overstekende zandhagedissen te ontwijken. Boswachter Laurens Bonekamp van SBB verdient wel een pluim voor deze actie.

Want geruisloze snelle fietsers lijken niet op tijd te worden gehoord en gezien door overstekende zandhagedissen. Geven schelpenpaden en klinkerpaden minder verkeersslachtoffers omdat deze paden meer gekraak en trillingen geven? Dit is een interessante onderzoeksvraag! Of wat dacht je van deze vraag: Komen er in de Schoorlse Duiken steeds meer zandhagedissen zonder staart voor in de buurt van (fiets)paden?

Zonnende zandhagedissen op het fietspad heb ik nog niet waargenomen. Wel eentje die rap overstak. Zandhagedissen verplaatsen zich om hun temperatuur te regelen, om te foerageren, om een eigen plekje te vinden (juvenielen), om te paren (adulten) en om naar een geschikte eiafzetplek te gaan (vrouwtjes).

Mariska de Wild-Scholten

Begin juli plaatste SBB dit bordje langs de Nieuwe Weg in de Schoorlse Duinen. Want langs deze weg worden regelmatig zandhagedissen doodgereden.

Ook worden er zandhagedissen zonder staart waargenomen; door fietsers overreden of ontsnapt aan een predator?

(Foto's: Mariska de Wild-Scholten)

Op 20 juni zag Mariska op een betonnen fietspad in de Schoorlse Duiden dit dode zandhagedis-vrouwtje met 7 eieren. Twee goed uitziende eieren heeft ze op een gunstige plek begraven. De zandsteekmieren (determinatie met dank aan Peter Boer) waren al aanwezig bij deze rijke voedselrijke bron. Op 22 juni zag ze op exact dezelfde plek waar ze de eieren had begraven een zandhagedis-vrouwtje zich in graven. Of de eieren nog zijn uitgekomen is niet bekend.
(Foto's: Mariska de Wild-Scholten)

Zandhagedis in eigen achtertuin

De in de achtertuin gevangen zandhagedis is weer netjes vrijgelaten in geschikte habitat nabij. (Foto: Kars Witman)

Het is niet opmerkelijk als je tijdens een wandeling op de hei of in de duinen een zandhagedis tegenkomt. De kans dat je een zandhagedis in je achtertuin aantreft echter wel. Zeker als je bedenkt dat de betreffende achtertuin anderhalve kilometer van de dichtstbijzijnde heide is gelegen.

Op een ochtend in juni werd ik geroepen vanuit de tuin met iets in de trant van: "*er rent een salamander door de tuin*". Normaal is een salamander niet heel bijzonder, gezien de wateren in de buurt, maar een 'rennende' salamander is wat vreemd. Toen ik ging kijken bleek het geen salamander maar een zandhagedis te zijn.

Vermoedelijk had het dier er een hele wandeling opzitten. Er waren geen sporen van predatie van vogels of katten en het was de afgelopen dagen warm geweest dus wellicht heeft het avontuurlijke karakter van dit exemplaar hem zo ver van huis gebracht.

Na overleg met werknemers van RAVON is er voor gekozen om het dier terug te zetten op de vermoedelijke plek van origine. De reden dat hiervoor werd gekozen is vanwege het gebrek van een geschikt habitat in de buurt. Ik wilde u deze bijzondere ontmoeting uit de achtertuin niet onthouden.

Kars Witman

Muurhagedis in De Rips

In juni werd op de stenen in de tuin van de boswachters-woning van Natuurmonumenten in De Rips (Noord Brabant) nabij De Stippelberg ook een hagedis waargenomen. Hier bleek het te gaan om een muurhagedis. Het is een raadsel hoe deze muurhagedis daar is gekomen want er is geen materiaal of aannemer uit de regio Maastricht op bezoek geweest. Tot nu toe lijkt het om 1 dier te gaan. (Foto: Bart van der Aa)

Adder op het fietspad

Eind augustus, in de laatste vakantieweek, hadden we nog een paar erg warme zomerse dagen. Om dan in het begin van de avond nog een rondje te gaan fietsen over de Stroese Heide die nog in volle bloei staat, is wel erg aantrekkelijk. Daar dachten mijn vrouw en ik niet alleen zo over. Wat werd er massaal op het nieuw gereed gekomen betonnen fietspad tussen Kootwijk en Stroe gerecreëerd!

Op één plek leek het wel file. Daar stond een vrouw voorover gebogen op het fietspad met een stokje in haar hand naar de grond gericht. We zagen dat ze daarmee een jonge adder van circa 20 cm lengte naar de berm van de weg dirigeerde. We kennen de vrouw, Annemarie Rijsdijk. Ze is natuurliefhebster en woont in Stroe. "*De adder zag ik op het fietspad, ik was er zowat overheen gereden*" vertelde ze. "*En een stuk terug op het fietspad zat ook al een hazelworm*". Mijn vrouw heeft een foto gemaakt van de reddingsactie van Annemarie en ook van de juveniele adder (zat eerst op de weg, later op het zand).

Even later, verder doorfietsend, troffen we een doodgereden juveniele adder aan op het fietspad. Hetzelfde verhaal de andere dag, weer een dood gereden jong exemplaar, dit keer op het nabijgelegen fietspad met gravel. Ik weet dat dit een wat droevig relaas is over verkeersslachtoffers. Maar er worden, gelukkig maar, ook reddingen verricht.

Aart Buurma

Annemarie Rijsdijk uit Stroe bezig met haar reddingsactie (met een gevaarlijk kort stokje). Ze is gelukkig niet gebeten. Verderop lag nog een juveniele adder op het fietspad. (Foto's: Aagje Admiraal)

De vondst van een leucistische vinpootsalamander

Leucisme, of flavisme, is een kleurafwijking door mutaties in de genen. Het donkere pigment ontbreekt grotendeels. De dieren hebben geen rode ogen en zijn daarom geen albino's. Leucistisch dieren hebben een bijna ongetekend bleekgeel uiterlijk. Dergelijke dieren worden af en toe gevonden, en juist omdat ze zo opvallen, ook voor predatoren, bereiken ze vaak niet volwassenheid. Een mooi overzicht van diverse kleurmutaties en hun achtergronden is te vinden in Verbelen en van Grouw (2013). Hier beschrijven we de vondst van een mannetje van de vinpootsalamander.

Op 11-05-2017 vond Mees Krabben om 16:50 een leucistische vinpootsalamander (*Lissotriton helveticus*) in Frankrijk in het departement Creuse. Het gevangen exemplaar was een volwassen mannetje. Het dier werd gevangen tijdens een inventarisatie van poelen in het gebied. De betreffende poel was 25 meter bij 14 meter in oppervlakte en met een gemiddelde diepte van 50-60 centimeter. De poel is dichtbegroeid met aan de oever veel pitrus en verder van de oever een dominerende, woekerende waterplant. Het exemplaar is gevangen met blote handen. Door de waterplanten met een bepaalde snelheid uit elkaar te trekken werd door een ontstane druk op de bodem het dier naar de oppervlakte getrokken. Vervolgens is er nog tien keer geschept en hiermee werden 41 vinpootsalamanders gevangen. Opvallend was het ratio tussen mannetjes en vrouwtjes: 11 mannetjes op 30 vrouwtjes. Bij deze 41 dieren was geen enkel flavistisch exemplaar. Het flavistische exemplaar is gefotografeerd door Hans van Moorsel (figuur 1) en daarna teruggezet in de poel.

Flavisme is geen onbekend fenomeen onder amfibieën, maar van de vinpootsalamander vonden we maar enkele voorbeelden in de literatuur (zie o.a. Schlüpmann & van Gelder, 2004) en dan betreft het meestal ook combinaties met neotenie (het behoudt van larvale kenmerken zoals de kieuwen, in volwassen stadium). Dat flavisme ook voorkomt bij beide geslachten en tot volwassen repdrocutieve dieren kan leiden tonen deze twee exemplaren aan.

Sergé Bogaerts, Mees Krabben & Rob Veen

Meer lezen?
Dominique Verbelen en Hein van grouw, 2013. Kleurafwijkingen bij inheemse amfibieën in Vlaanderen. RAVON 47: 8-15.

Figuur 1: Mannetje leucistische vinpootsalamander. (Foto: Hans van Moorsel)

Figuur 2: Vindplaats van de leucistische vinpootsalamander, Creuse, Frankrijk. (Foto: Mees Krabben)

De Groene Academie

De Groene Academie is een portaal voor iedereen die meer wil weten over natuur door het volgen van workshops, cursussen, opleidingen en lezingen of zich voor de natuur wil inzetten. Op de site is al het aanbod van natuurverenigingen en natuurorganisaties te vinden op het gebied van cursussen, experts en vrijwilligerswerk.

De site van de Groene Academie, **degroeneacademie.nl**, is dé plek voor natuurminnend Brabant in de zoektocht naar het aanbod. Help mee aan het succes van de Groene Academie en bied je activiteiten aan via de site, mocht je dit nog niet doen. Zo ben je er zeker van dat geïnteresseerden je activiteiten weten te vinden.

RAVON zet regelmatig activiteiten die in Brabant plaatsvinden op de site van de Groene Academie. Zo zijn onlangs alle visexcursies voor dit najaar toegevoegd.

Jeroen van Delft

de groene academie

De Groene Academie in Brabant is een initiatief van IVN Brabant, in samenwerking met Brabants Landschap, De Brabantse Milieufederatie, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Natuurmuseum Brabant en de Soortenorganisaties. Ook zij vermelden hun aanbod op de site. De Groene Academie wordt mede mogelijk gemaakt door de provincie Noord-Brabant.

Antwoord Quiz: Wat is de heikikker? (pagina 15)

Het goede antwoord is A: Foto 1. Dit is een heikikker met een onvolledige rugstreep.
Foto 2 is een bruine kikker met een rugstreep.
Foto 3 is een groene kikker met een rugstreep.

Voor meer informatie download dan de 'Herkenningskaart heikikker versus bruine kikker' op
www.ravon.nl/herkenningskaarten

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
06 en 07-10-2017	18.00 u	Bronckhorst	RAVON-vissenweekend
06 en 07-10-2017	09.00 u	Veenendaal	Internationaal King Cobra Symposium
03-11-2017	09.00 u	Arnhem	Gelderse biodiversiteitsdag
11-11-2017	09.30 u	Nijmegen	RAVON-dag
08-12-2017	09.00 u	Den Bosch	Symposium Biodiversiteit en Leefgebieden
09-12-2017	10.00 u	Velp	Internationaal Addersymposium

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MZ
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023-5248391	■	■		
Arjan van der Lugt	Zuid-Holland	arjanvanderlugt@gmail.com				■	■
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024-7410600		■		
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connbarrett@yahoo.com	071-5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593-525620		■		
Domin Dalessi	Oost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040-2855216	■	■	■	
Edo Goverse	Werkgroep Noord-Holland	e.goverse@uva.nl	020-5257331	■		■	■
Geert van Poelgeest	KNNV Afdeling Delfland	afdelingDelfland@knnv.nl	015-2610048			■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	gerritkolenbrander@hotmail.com	06-42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Hans Eckhardt	Werkgroep KNNV Walcheren	jeckh@zeelandnet.nl				■	
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320-294939		■		
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06-46524630	■		■	■
Kees Musters	Werkgroep KNNV Walcheren	cjmmusters@zeelandnet.nl				■	
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@gmail.com	0545-473185		■		
Marcel Cox	Waterwerkgroep IVN Laarbeek	mcox@aaenmaas.nl				■	■
Marijke Heijne	Vissenwerkgroep KNNV Afd. Delfland	mt.heijne@gmail.com	06-13070714				■
Martijn Schiphouwer	Vissenwerkgroepen Noord-Brabant, Overijssel & Zuid-Holland	martijn.schiphouwer@ravon.nl	024-7410600				■
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06-38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020-6650925		■		
Matthijs de Vos	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	06-24495775				■
Michel Kapelle	Noordwest-Brabant	mawkapelle@gmail.com	06-22984575	■			
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Pepijn Calle	Vissenwerkgroep Zeeland	p.calle@hetzeeuwselandschap.nl	0113-569110				■
Richard Struijk	Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland	r.struijk@ravon.nl	024-7410600			■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06-54295218		■		
Stephan Huijgens	Limburg	danzigiv@gmail.com	06-53325705	■		■	
Sven Pekel	PWN Noord-Holland	sven.pekel@pwn.nl	06-10693690	■	■		
Thea Sciarone	Het Gooi	sciarone@gnr.nl	06-38785087	■	■		
Theo Schuurmans	Aquatische WG Hoekschewaards Landschap	aquatischhwl@gmail.com	06-51051688				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@hetnet.nl	0475-537045		■		
Victor van Schaik	Vissenwerkgroep NHGL (Limburg)	v.vanschaik@home.nl					■
Vincent van der Spek	Duinen Waternet	vincent.van.der.spek@waternet.nl	020-608 75 75		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058-2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06-14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030-6963771	■	■		■

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MZ = Meetprogramma Zoetwatervissen

Vrijwilliger aan het woord: Rick Buesink

Twee weken jongeren, salamanders en reptielen op Sardinië.

Rick Buesink is lid van de jeugdvereniging JNM – Jongeren in de natuur en geeft regelmatig herpetofauna-waarnemingen door die tijdens JNM-excursies worden waargenomen. Afgelopen zomer is hij samen met een kleine groep fanatieke natuurvorsers (jongeren tussen de 12 en 25 jaar) vertrokken haar het prachtige Sardinië om ander andere te zoeken naar bijzondere amfibieën zoals de grottensalamander en de Sardijnse beeksalamander.

Tijdens de voorbereiding verzamelde Rick met een kleine groep jongeren zoveel mogelijk informatie over de herpetofauna van Sardinië, en waar deze soorten het beste gezocht kunnen worden. Geen vervelend werk, aangezien Sardinië een grote hoeveelheid endemische soorten kent, met elk hun eigen zeer interessante ecologie.

Edemische soorten

Op Sardinië en Corsica komen drie endemische reptielen voor (en een semi-endemische), namelijk *Podarcis Tiliguerta, Archaeolacerta bedriagae* en *Algyroides fitzingeri* (en *Euleptes europaea*). Daarnaast komen er maar liefst zeven endemische amfibieën voor, waarvan zes uniek voor Sardinië. De grottensalamanders (*Speleomantes flavus, S. supramontes, S. imperialis, S. sarrabusensis en S. genei*) zijn misschien wel de meest intrigerende amfibieën, door hun mysterieuze en verscholen gedrag en zeer klein en specialistisch verspreidingsgebied in de specifieke grottenstelsels van de Sardijnse kalkrotsen. De beekjes in de middelhoge bergen van Sardinië herbergen nóg een zeer mooie, maar zomers zeer lastig te vinden soort, de Sardijnse beeksalamander (*Euproctes platycephalus*). Rick had met een Italiaanse onderzoeker afgesproken enkele beken te inventariseren naar

Foto 1: *Euproctus platycephalus*, Sardijnse beeksalamander. (Foto: Rick Buesink)

deze kwetsbare salamander en ze hebben uiteindelijk in één van de beken drie exemplaren van deze soort gevonden.

Sardijnse beeksalamander

De verspreiding van de Sardijnse beeksalamander is vrij slecht bekend en de soort behoort tot één van de meest bedreigde salamandersoorten van Europa (status IUCN Red List Endangered). Sinds 1980 is de soort sterk achteruitgegaan, door fragmentatie van habitat en het indammen van beekjes. De beekjes liggen zomers grotendeels droog. De populaties in het Gennargentu-gebergte in midden-Sardinië trekken zich in de zomer gewoonlijk terug in diepere permanente poeltjes. De populaties in het Limbara-gebergte die, ondanks het droge en weinig vochtige omliggende landschap, kunnen standhouden in tijdelijke en zeer veranderlijke stroompjes.
Met grote moeite is langs de moeilijk begaanbare en bloedhete drooggevallen beekjes gestruind op zoek naar poeltjes die geschikt waren. Omdat onderin de poeltjes een vrij dikke laag organisch materiaal ligt en het omwoelen hiervan het water vertroebelde en de dieren zou kunnen verstoren, was het afzoeken van schaduwrijke rotsige wanden de beste tactiek. Met deze methode vonden ze drie prachtige exemplaren, die lange tijd goed zichtbaar waren voor een deel van de groep. Ondanks de zeer warme dagen en het lastig begaanbare terrein heeft Rick samen met de andere jongeren in juli 15 soorten reptielen en amfibieën waargenomen op Sardinië. Een mooi resultaat. En nu weer op zoek naar reptielen en amfibieën in Nederland.
Meer informatie over de JNM? www.jnm.nl

Foto 2: *Speleomantes genei*, Genei's grottensalamander. (Foto: Tjomme Fernhout)